

COVID-19 ПАНДЕМИЯСИ ОҚИБАТЛАРИНИНГ ҚАЙТАЁТГАН ЎЗБЕК МИГРАНТЛАРИ ВА ОИЛАЛАРИГА ТАЪСИРИ

С.О.Тошбоев¹, А.Хайдаров², Г. С. Исамухамедова³, З.А.Қодирова⁴

¹Миграция бўйича халқаро ташкилотнинг Тошкентдаги офиси раҳбари, Ўзбекистон бўйича координатори

²сиёсатшуностлик доктори, профессор

³ТДШУ ўқитувчиси

⁴Г.С.Газиёва, ТДШУ таянч докторанти

Кириш (Introduction)

2019 йил ҳолатига кўра Ўзбекистон ЯИМнинг номинал ҳажми 57,9 миллиардни ташкил этади ва Жаҳон банкининг таснифига кўра, Ўзбекистон даромади ўртачадан паст бўлган мамлакат ҳисобланади. Ҳозирги пайтда унинг аҳолиси 33,6 миллион кишини ташкил этади, ўртача ёш – 27,8, йиллик ўсиш суръати эса – 1,7 фоиз. Ўзбекистон аҳолисининг ярми ишсизлик даражаси юқори бўлган қишлоқ жойларида истиқомат қилади.

Статистик рақамларга кўра, 2019 йилда Ўзбекистоннинг 2,6-3 миллион фуқароси ёки ишчи кучининг 20 фоизгача бўлган қисми хорижда ишлаган¹. Уларнинг 2 миллионга яқин қисми Россияда фаолият кўрсатади, бу ерда Ўзбекистон энг йирик хорижий ишчи кучини етказиб берувчи ҳисобланади. Бошқа асосий йўналишларга Қозоғистон, Жанубий Корея, Туркия ва БАА киради. Меҳнат мигрантларининг аксарият қисми қурилиш, умумий овқатланиш, чакана савдо, уй ишларига ёрдам бериш ва бошқа хизмат кўрсатиш соҳаларида кам ҳақ тўланадиган ишларни бажаради. Ушбу соҳалар пандемия дарвида энг кўп зарар кўрди. Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирининг биринчи ўринбосари Эркин Мухитдиновнинг сўзларига кўра, 490 мингга яқин мигрантлар Ўзбекистонга пандемия туфайли қайтиб келди².

МДХ мамлакатларида иқтисодий ва ижтимоий фаолият соҳаларидаги жиддий чекловлар мартнинг иккинчи ойида жорий қилинди ва май ойигача давом этди. Май ойида мамлакатлар аста-секин человларни бекор қила бошлади. Айни пайтда халқаро сафарларга рухсат берилмаган, чегаралар ёпиқлигича қолган. Март-апрель ойлари давомида кўп мигрантлар ишини йўқотган. Жамғармалари бўлмаган ёки арзимас пули бўлган мигрантлар ва уларнинг оилаларига энг зарур кундалик молларини, шу жумладан, озиқ-овқат ва гигиена воситаларини сотиб олишга пули етмаган. Чегаралар ёпиқлиги туфайли улар уйларида қайта олмаган.

Пандемия даврида меҳнаткаш мигрантлар куйидаги муаммоларга дуч келади:

- Ишни йўқотиш ва даромадларнинг қисқариши
- Тиббий ёрдам ёки дори-дармондан фойдаланишнинг йўқлиги
- Камбағаллик ва қарздорлик

¹ <https://review.uz/post/chislo-trudoviyx-migrantov-iz-uzbekistana-sostavlyaet-26-millionov-chelovek>

² https://www.ilo.org/moscow/news/WCMS_747272/lang--ru/index.htm

- Чегараларни кесиб ўтиш
- Қайтганидан сўнг мослашиш ва бандлик
- Рухий ҳолат.

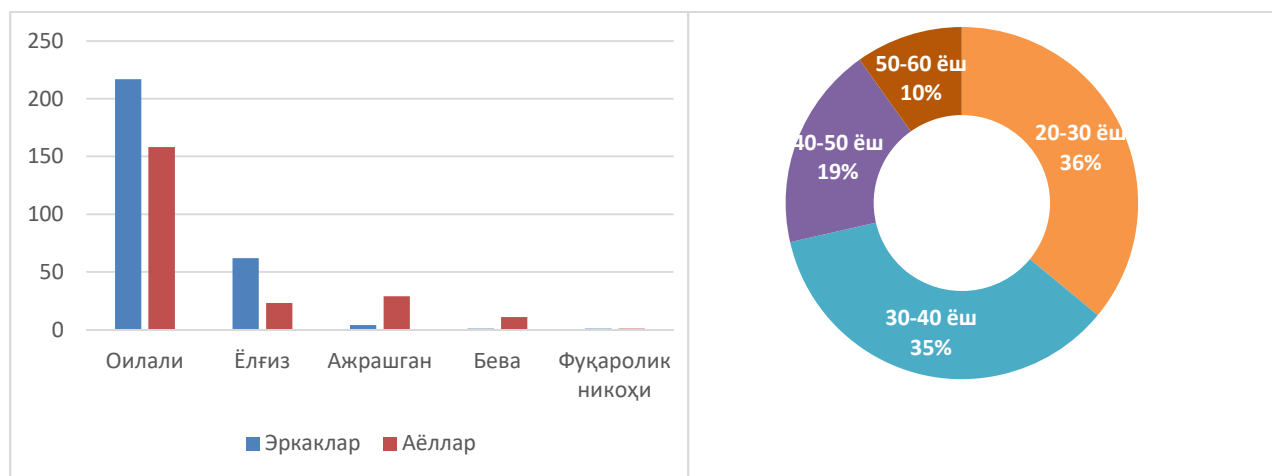
COVID-19нинг ўзбек мигрантларига таъсирини тушуниш ва баҳолаш мақсадида айрим ҳудудларда қайтиб келган ўзбек мигрантлари ўртасида сўровнома ташкил қилинди. Сўровнома ННТ томонидан ўзининг туғилган юртида ўтказилди ва муқобил жавобли стандарт саволлар тўпламини қамраб олган. Сўровнома давомида мигрантлар пандемия даврида, шунингдек уйга қайтгунча ва қайтганидан сўнг енгиб ўтиши керак бўлган кўп сонли муаммоларни кўриб чиқишга ҳаракат амалга оширилган.

Тадқиқот методологияси (*Research Methodology*),

Сўровнома учун ажратиб олинган мақсадли гуруҳ таркибига умумий ҳисобда Ўзбекистонга қайтиб келган 508 нафар мигрант киритилган бўлиб, улар деярли тенг равишда бешта вилоятни қамраб олади: Андижон, Бухоро, Қашқадарё, Фарғона ва Сурхондарё.

Респондентларнинг 56 фоизи – эркаклар ва 44 фоизи – аёллар. Эркакларнинг 76 фоизи ва аёлларнинг 71 фоизи оилали. Барча респондентларнинг фақат 17 фоизи турмуш қурмаган.

1 расм. Мақсадли гуруҳдаги мигрантларнинг оилавий аҳволи ва ёши

Мақсадли гуруҳнинг 71фоиз 20 ёшдан 40 ёшгача бўлган шахслар ташкил қилади. Барча бешта вилоятда кекса мигрантларга нисбатан ёшроқ мигрантларнинг улуши бир хил.

Қайтаётган мигрантларнинг асосий ишлаган мамлакати Россия ҳисобланади. 82 фоиз эркак ва 79 фоиз аёл мигрантлар Россиядан қайтиб келган бўлиб, иккинчи ўринни Қозоғистон эгаллайди, у ерда 10 фоиз эркаклар ва 7 фоиз аёллар меҳнат қилган. Респондент аёллар учун энг кўп ишлаш учун бориладиган мамлакат, Россиядан кейин Туркия ҳисобланади, респондентларнинг 8фоиз ушбу мамлакатга тўғри келади.

Қайтиб келаётган мигрантларнинг оилаларидаги болаларининг ўртача сони 1,83 ни

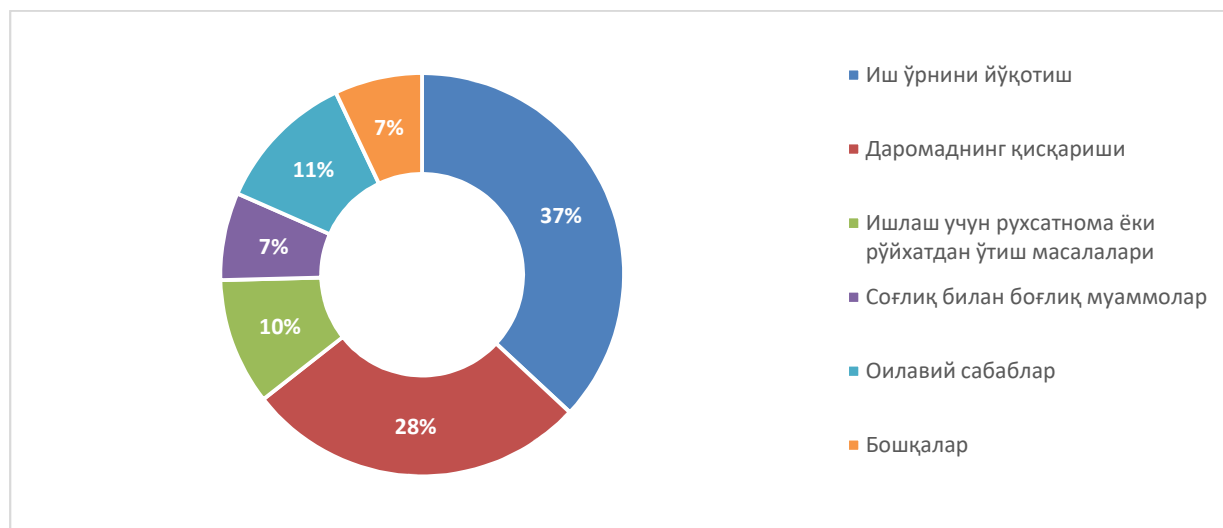
ташкил қилади, ва бунда қашқадарёлик респондентларга 2 та бола, фарғоналик респондентларга эса – ўрта ҳисобда битта оилага 1,6 бола тўғри келади.

Таҳлил ва натижалар (*Analysis and results*)

COVID-19 пандемияси кичик ва ўрта корхоналар вақтинчалик ишдан бўшатиш ва корхоналарни ёпишига сабаб бўлдики. Энг оғир давр мартдан май ойигача давом этди. Россия бизнесининг умумий даромади Finexpertiza консалтинг фирмаси³ ҳисоб-китобларига кўра, март-май ойларида йил ҳисобида 67фоиз га қисқарди.

Меҳнат мигрантлари дуч келаётган асосий муаммоларга ишни йўқотиш ёки иш ҳақининг камайиши киради. Мақсадли гуруҳ жавобларига кўра, эркак респондентларнинг 69 фоизи ва респонент аёлларнинг 59 фоизи уйга қайтиб келишнинг асосий сабаби сифатида ишни йўқотиш ёки иш ҳақининг камайишини қайд этдилар. Айни пайтда оила билан боғлиқ муаммолар 11 фоизни, ишга кириш ёки регистрация билан боғлиқ ҳуқуқий масалалар – жавобларнинг 10 фоиз ни ташкил қилди.

2 расм. Уйга қайтиб келиш сабаблари

COVID-19 пандемияси мигрантларнинг бандлигига қандай таъсир кўрсатди деган алоҳида саволга эркак респондентларнинг 66 фоизи ва респондент аёлларнинг 64 фоизи асосий муаммолар қаторида ишни йўқотиш ёки иш ҳақининг камайишини кўрсатди.

Қабул қилувчи мамлакатда ирқи, дини, маданияти ва бошқа аломатларига кўра камситиш кенг тарқалмаган бўлса-да, бу 15 эркак и 11 аёллар томонидан таъкидланди.

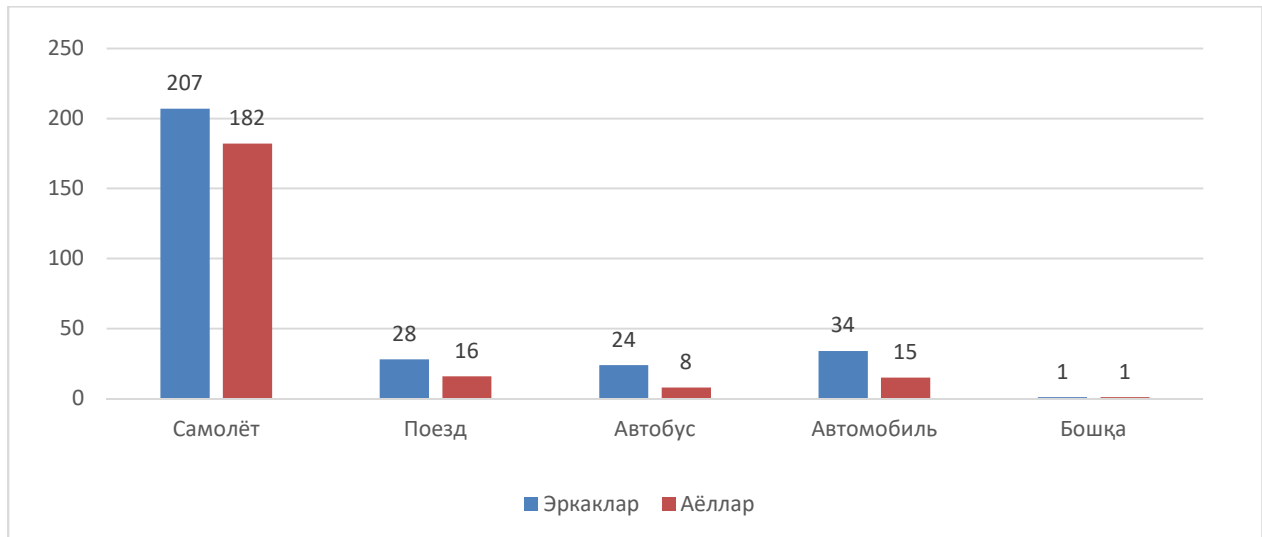
Ўзининг туғилган юртига қайтишда фойдаланилган асосий транспорт ҳаво транспорти бўлди. Сўровномада қатнашган эркакларнинг 70 фоизи ва аёлларнинг 82 фоизи уйга самолётда қайтиб келган.

Эркаклардан фарқли равишда респондент аёллар уйга қайтганда кўпроқ ўз қариндошларига ишонган. Аёлларнинг 35 фоизи кўп ҳолларда эркакларнинг 27

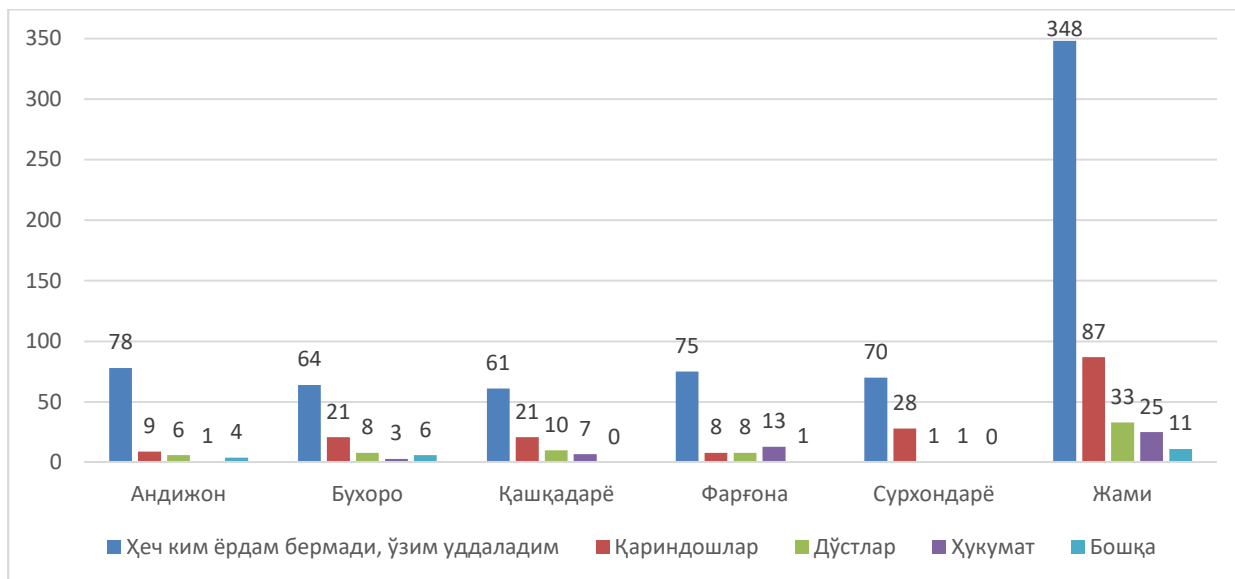
³ <https://www.rbc.ru/economics/12/08/2020/5f32bc849a79475a2d8faf68>

фоизига нисбатан уйга қайтганда қариндошларининг ёрдамига ишонган. Чегаралар ёпилганидан сўнг, мигрантлар уйга қайта оладиган ягона йўл ҳукуматлар томонидан келишилган чартер рейслар ёки поездларда фойдаланиш бўлган. Аммо мигрантлар йўл харажатларини қоплаши керак эди, таъкидланишича ушбу харажатлар пандемиягача бўлган кўрсаткичдан ошиб кетган.

3 расм. Уйга қайтишда фойдаланилган транспорт

Ҳукумат томонида ташкил қилинган чартер рейсларнинг сони уйга қайтиш истагида бўлган кўп сонли мигрантларни жойлаштириш учун етарли бўлмаган. Баҳорнинг охирига келиб, Россияда айрим чекловлар бекор қилинган, қийналиб кетган мигрантлар Россия-Қозоғистон чегарасидаги назорат-ўтказиш пункти олдида тўшланди. Ўтказиб юборишларини кутаётган минглаб мигрантлар куннинг иссиғию ва совуғи таъсири остида лагерларда қолди. Ҳукумат бир неча бор ўзбек мигрантларининг автобус ва поездларда ташишни ташкил қилди. Айни пайтда, ҳукуматлар чегаралар ёпиқ турган ҳолатда махсус транзит тўғрисида келишиб олгунча, одамлар бир неча кун ва ҳафталаб ўтишга мажбур бўлган.

4 расм. Уйга қайтгандан сўнг олинган ёрдам

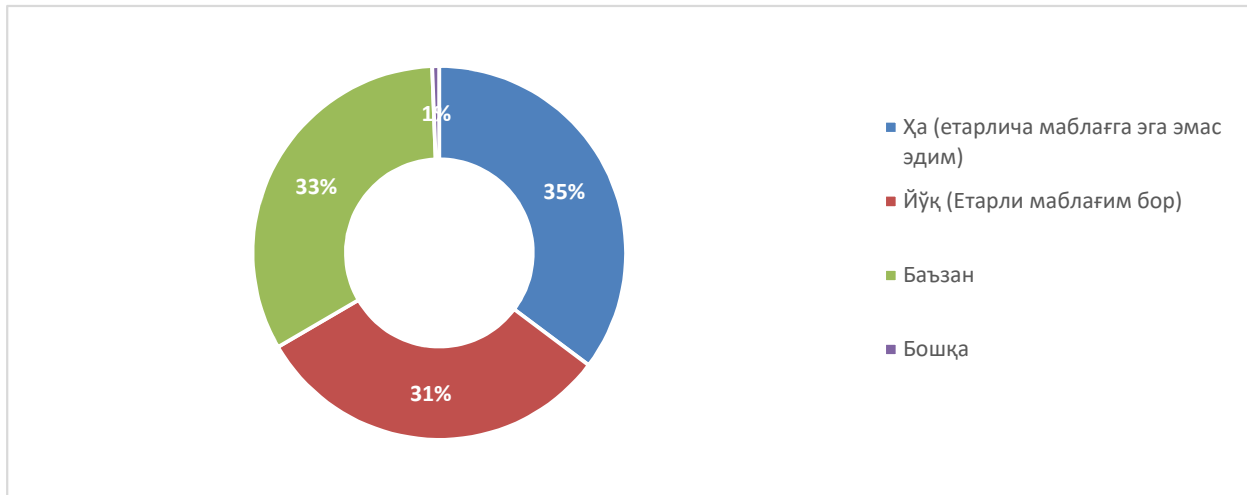
Мигрантлар ватанига юбориб турадиган пул ўтказмалари мамлакатга салмоқли валюта оқими кириб келишини таъминлайди ва оилаларнинг асосий даромад манбаи ҳисобланади. 2019 йилда Ўзбекистонда пул ўтказмаларининг умумий ҳажми \$6 млрд га етди ва мамлакат ЯИМ нинг 10 фоиз ни ташкил этди⁴.

Мақсадли гуруҳдаги респондентларнинг 28 фоизи пандемия даврида оилаларига юбориладиган пул ўтказмаларининг қисқарганлигини тасдиқлади, айти пайтда 55 фоизининг кўрсатишича, пул ўтказмалари қисқармаган. Айти пайтда респондентларнинг 13 фоиз уйига пул юбормайди.

Ишини йўқотган ёки бошқа молиявий қийинчиликларга дуч келган айрим мигрантлар ҳатто энг зарур товарлар, шу жумладан озиқ-овқат маҳсулотлари ёки гигиена воситаларини сотиб олишга ҳам қийналган. Уйига қайтгач, мақсадли гуруҳдаги респондентларнинг 35фоиз етарли маблағга эга бўлмаган, 33фоиз эса кундалик эҳтиёж молларини сотиб олишга вақтинчалик маблағи етмаган.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки

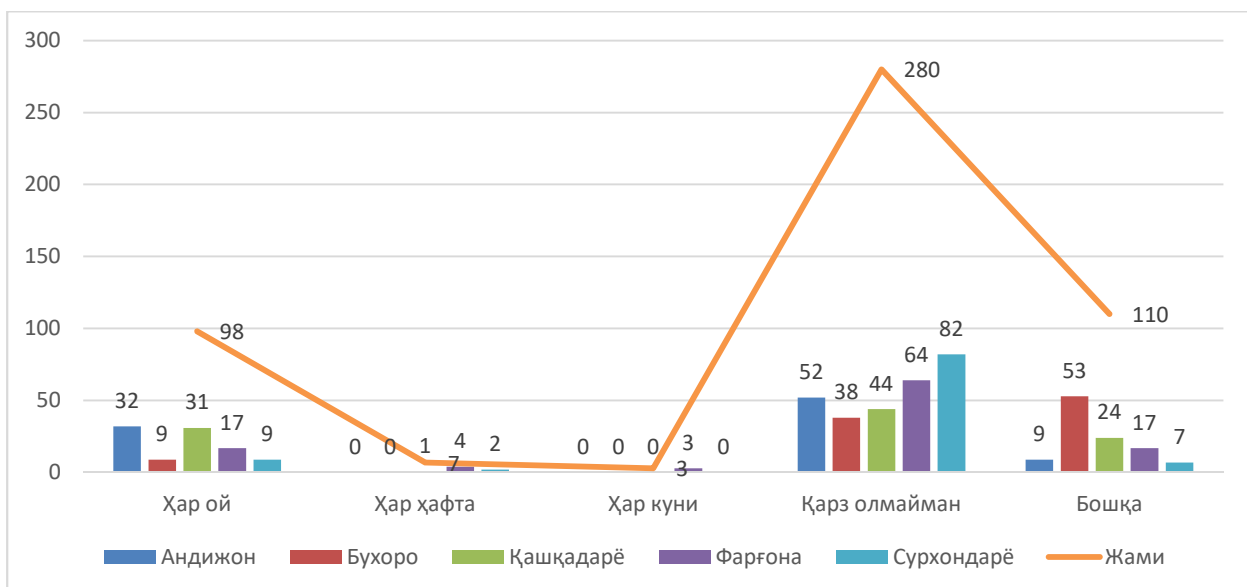
5. расм. Уйга қайтиб келгач, кундалик эҳтиёж молларини сотиб олиш билан боғлиқ молиявий қийинчиликлар

Қайтиб келаётган мигрантлар, одатда пулни қарзга олмасликка ҳаракат қилади. Респондентларнинг 72 фоизи қарз олмасликларини, қолган 28фоизи мунтазам равишда қарз олишларини таъкидлаганлар. Сўровномада қатнашган эркаклар ва аёллар қарз олмасликка интилади. Қарз олиш манбаининг йўқлиги пулни қарзга олувчи мигрантларнинг улуши камлигини қисман изоҳлайди.

Мунтазам равишда қарз олувчиларнинг 72фоизи ойига 500 минг сўмгача миқдорда қарз олади (тахминан ойига 50 доллар). Айни пайтда мигрантларнинг 67 фоизи уларнинг ойлик харажатлари ойлик даромадларидан кўп эканлигини таъкидлаганлар.

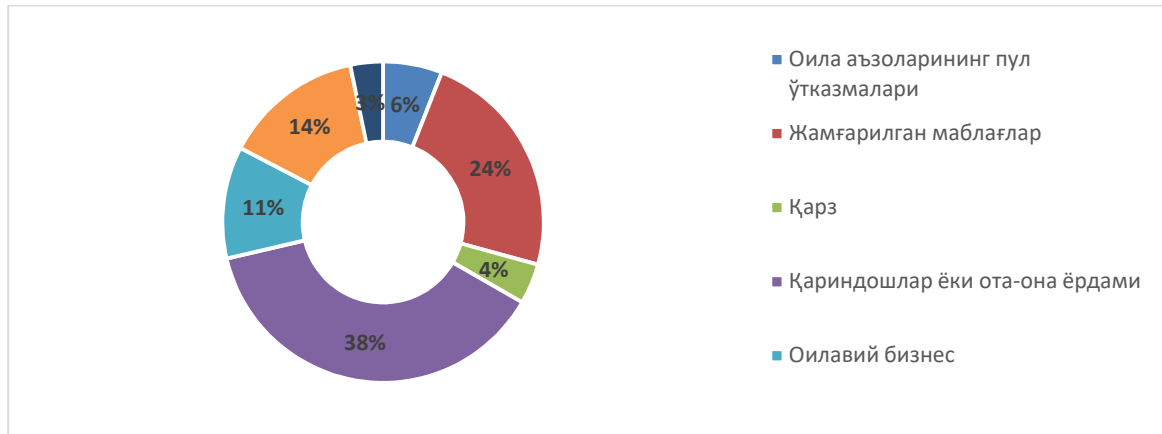
6 расм. Пул маблағларини олиш даврийлиги

Қайтиб келаётган мигрантлар ўз яшаш харажатларини қоплаш учун бир қатор

манбалардан фойдаланади. Айти пайтда аксарият ҳолларда сўз ишсизлар ҳақида бормоқда, респондентларнинг кўрсатишича, мақсадга эришишнинг асосий воситаси оиланинг қўллаб-қувватлаши ва жамғармалар ҳисобланади. Жамғармалар 23 фоиз ни, қарзлар эса бор-йўғи 4фоиз ни ташкил қилди, айти пайтда қолган қисми оилани қўллаб-қувватлашга йўналтирилади.

7 расм. Уйга қайтгандан сўнг қилинадиган харажатларни қоплаш учун фойдаланиладиган пул маблағлари манбалари

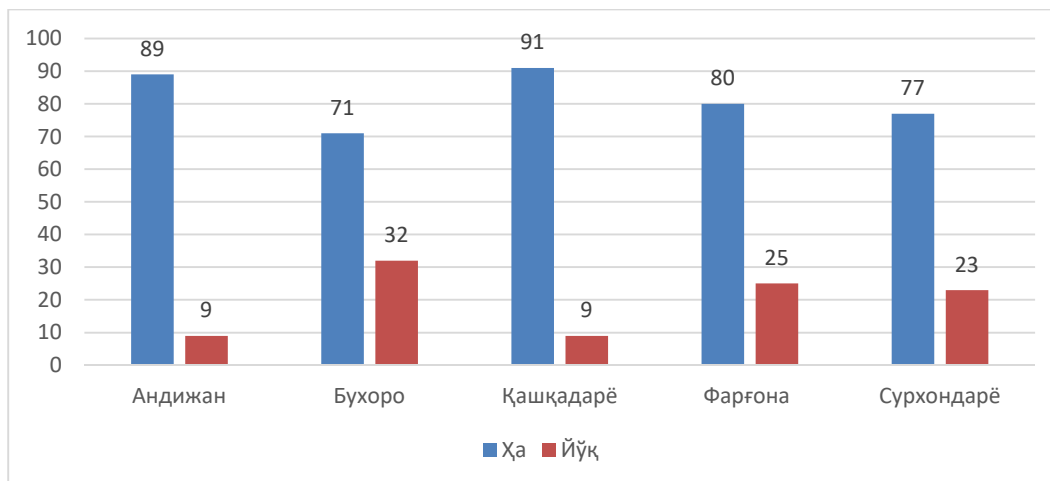

1.1. Уй шароитларига мослашиш

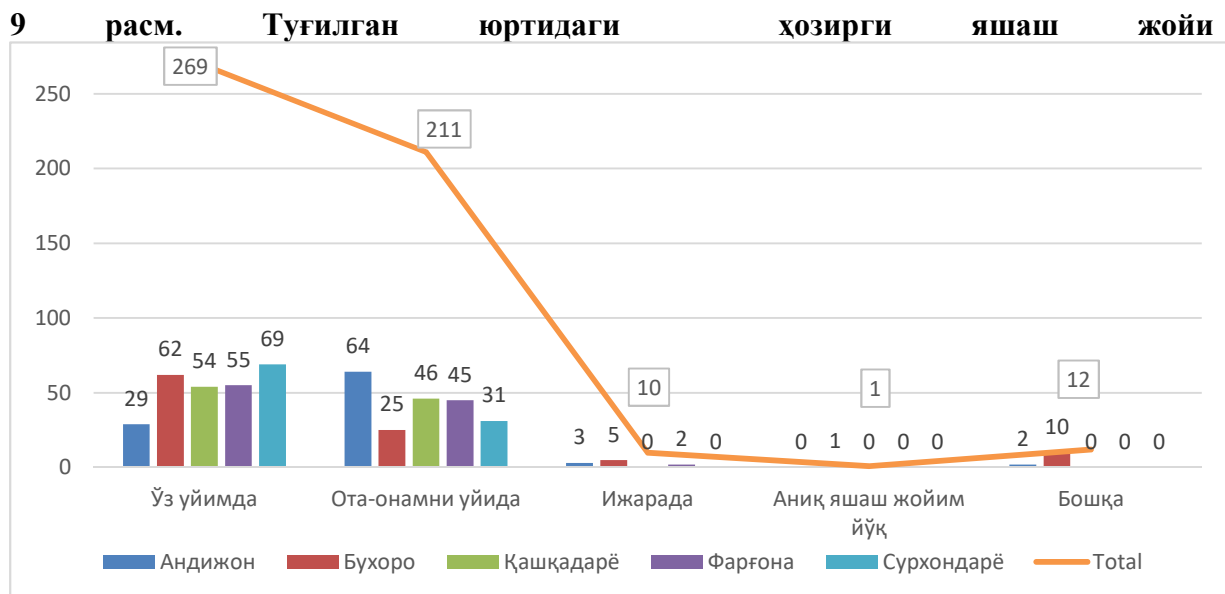
Қайтиб келаётган мигрантлар мослашишда қийинчиликка дуч келади, бунга иқтисодий ва ижтимоий масалалар кириши мумкин. Респондентларнинг 78фоизи ҳозирги пайтда иш билан банд эмаслигини, 11фоизи эса норасмий тарзда ишлаётганини маълум қилган.

Андижонлик ва қашқадарёлик мигрантлар иш излашда кам омадли бўлиб, уларнинг тегишли равишда 87фоиз и 85фоиз ишсиз ҳисобланади. Айти пайтда респондентларнинг 81фоиз ишсизлиги туфайли ёки ҳозирги ишидан қониқмаганлиги туфайли иш излайди. Андижон ва Қашқадарё вилоятларида иш излаш билан боғлиқ қийинчиликлар айниқса жиддий характерга эга.

8 расм. Ҳозирги пайтда иш излаётган респондентлар

Ижобий жиҳат шунда намоён бўладики, қайтиб келаётган мигрантларнинг 95%и ўз уйида ёки ота-онасиникида яшайди ва фақат 2%и ижарада истиқомат қилади. Ўз уйида ёки ота-онаси билан яшаш мигрантларни уй-жой ижараси харажатларидан озод қилади. Бундан ташқари, сўровномада қатнашганларнинг 77%и турмуши даражасини ўртача деб ҳисоблайди (шу жумладан, уйнинг ҳажми, хавфсизлиги, микрорайон ва унинг тозаллиги), ва фақат 10%и уни паст ёки жуда паст деб ҳисоблайди. Сурхондарёлик респондентлар бу борада бирмунча оптимистик руҳда фикрлайди, уларнинг 3%и ўз турмуши даражасини паст ёки жуда паст деб билади. Фарғона вилоятида яшовчи респондентлар орасида эса бу борада энг юқори кўрсаткич – 16%и ташкил қилади.

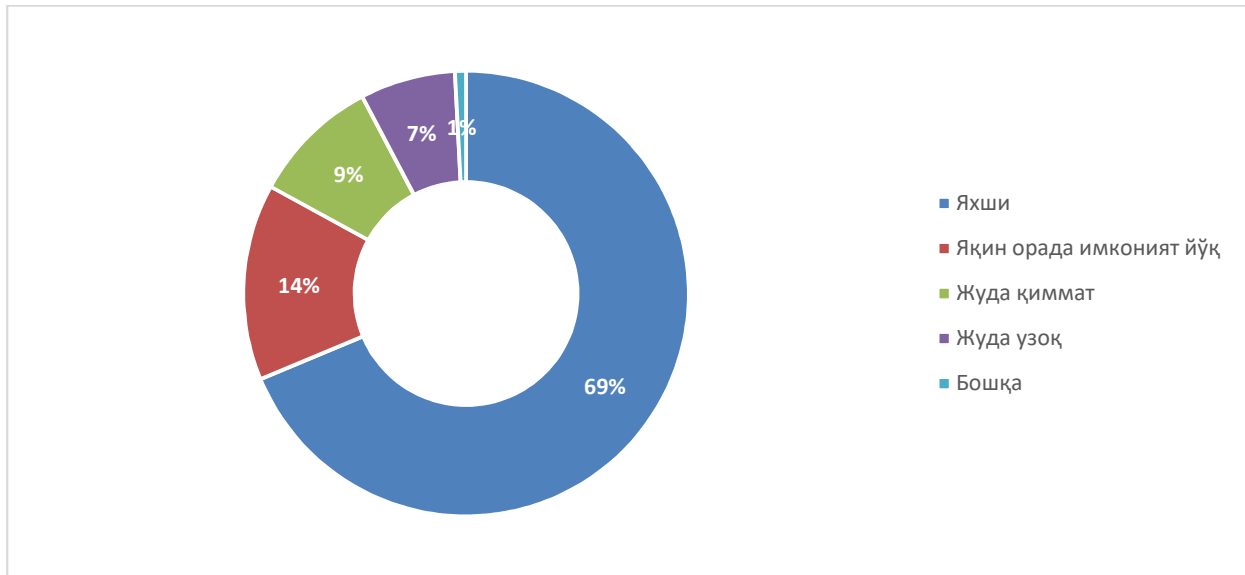
Яна бир муҳим жиҳат шунда намоён бўладики, қайтиб келаётган мигрантларнинг 99%и шахсини тасдиқловчи камида битта ҳужжатга эга. Бундан ташқари, таъқиб ва зўравонликлардан ҳоли бўлган қайтиб келаётган мигрантларнинг ҳозирги хавфсизлик ҳақидаги тасавурлари анча ижобийдир. Респондентларнинг 90%и ўзларини хавфсиз, 7%и эса – нейтрал ҳолатда деб ҳис қилишни айтди. 2%и аксарият ҳолларда ўзларини ҳимоясиз деб ҳис қилади. Манзара ҳар икки жинс вакиллари учун барқарор бўлиб, барча бешта вилоятни қамраб олади.

Уйга қайтиб келганидан сўнг оилага мослаш умуман олганда, барқарор. Сўровнома иштирокчиларининг 74%и ўзининг оилавий ҳаётида ҳеч қандай тўқнашув ёки стрессларга дуч келмаган. Бу юқори даражада эркакларга хос, уларнинг 79%и, аёлларнинг 67%и ўз оилаларида низолардан азият чекмайди. Қайтиб келганларнинг 11%и ойига бир ёки икки марта у ёки бу шаклдаги низоларга дуч келган, бунда аёллар эркакларга нисбатан кўпроқ хавф-хатар остида қолган – эркакларда бу кўрсаткич 5%и, аёлларда 11%и ташкил қилади.

COVID-10 пандемияси туфайли ишни йўқотиш ва уйга қайтиш мигрантларнинг саломатлигига таъсир кўрсатмай қолмайди. Сўровнома иштирокчиларининг 23%и уйига қайтганидан сўнг у у ёки бу шаклдаги психологик муаммоларга дуч келганини таъкидлайди.

Пандемия даврида қайтиб келган мигрантларнинг 31 фоизи тиббий хизматлардан фойдалана олмаслигини билдирган, бу асосан клиникаларнинг жойлашуви билан боғлиқ. Қолган 60 фоиз тиббий хизматлардан фойдаланиш даражасини оқилона деб ҳисоблайди.

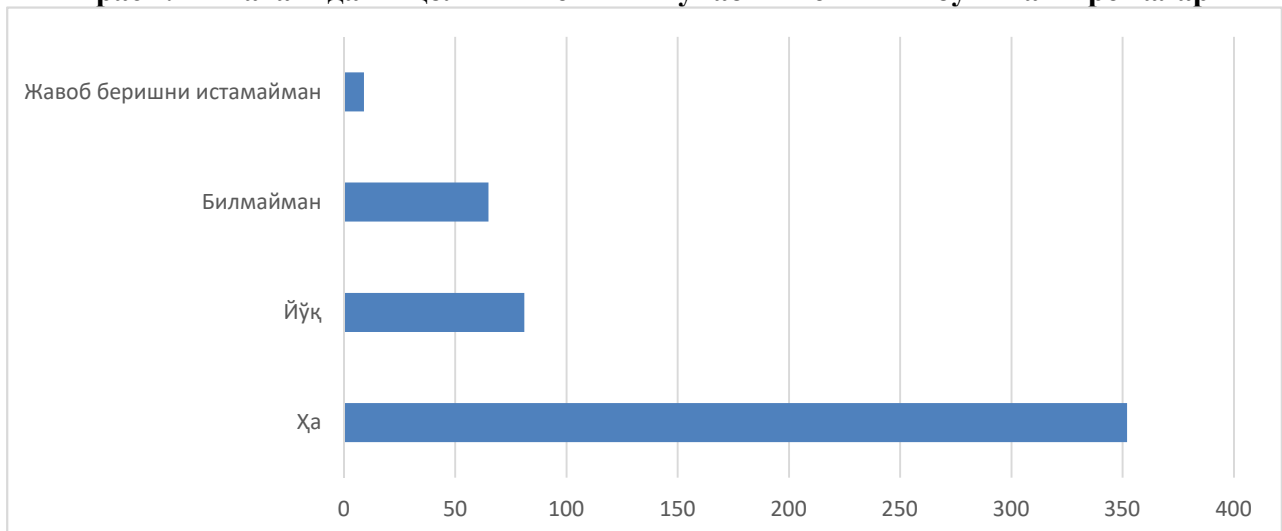
10 расм. Тиббий муассасалардан фойдаланиш имконияти

1.2. Келгуси режалар

Умуман олганда қайтиб келаётган мигрантлар Ватанида қолишга ижобий муносабатда бўлиб, бунда 69 фоизи ватанида қолиши мумкин деб ҳисобласа, фақат 16 фоизи уйда қола олишига ишонмайди. Шуниси эътиборга лойиқки, Фарғонада 36 фоиз, Қашқадарёда фақат 1фоиз респондентлар ўз юртида қолишни маъқул кўради.

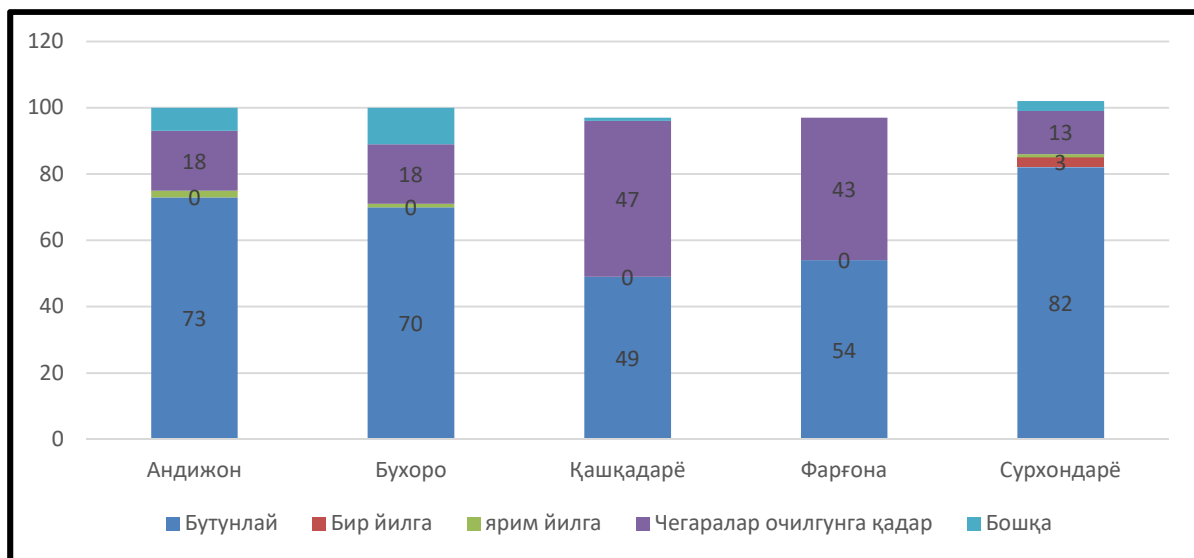
11 расм. Ватанида қолиш ёки жўнаб кетиш бўйича режалар

Уйда қолишни афзал билган респондентлар орасида, сўровномада қатнашган

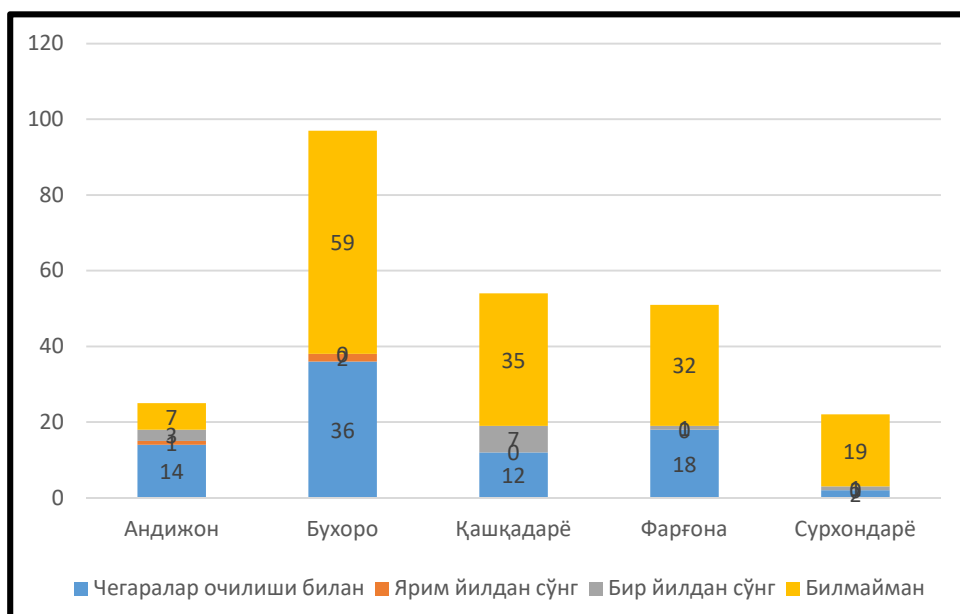
аёлларнинг ҳам, эркекларнинг ҳам 66 фоизи уйини бошқа тарк этмаслигини билдирди. Айти пайтда эркекларнинг 28 фоизи ва мигрант аёлларнинг 29 фоизи чегаралар очилгунча уйда қолишини маълум қилди. Қолган респондентлар маълум муддатга уйда қолишни режалаштирмоқда ёки қанча пайтгача уйда қолишига ишончи комил эмас. Сурхондарёлик респондентларда уйдан кетмаслик фикри қатъий бўлиб, уларнинг 82 фоиз мигрант бўлган, Қашқадарёда эса ушбу кўрсаткич энг паст бўлиб, бу ерда сўровнома иштирокчиларининг 49фоиз уйдан кетишни режалаштирмайди.

12 расм. Уйда қолишнинг тахминий давомийлиги

Уйдан кетишни режалаштираётган мигрантлар орасида 61 фоизи муддатига ишончи комил эмас, 33 фоизи эса чегара очилиши билан жўнаб кетади. Чегара очилиши билан жўнаб кетиш фикри эркек респондентлар ўртасида юкори бўлиб, улар орасида бу кўрсаткич 38фоизни, аёллар орасида 28 фоизни ташкил этади.

13 расм. Ишчи кучининг навбатдаги миграцияси муддати

Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendations).

Мигрантларнинг режалари кўп жиҳатдан ўзларининг тажрибасига боғлиқ. Иш излаш мақсадида яна миграция қилиш истаги тўғрисидаги саволга 5 респондентдан 2 таси инкор жавоб қайтарди. Аввалги тажрибасида улар шафқатсиз муомалага дуч келган ва иш берувчилар уларнинг ҳақини тўламаган. Икки муҳожир эса, яна уйдан кетишга қатъий бел боғлаган, чунки ватанидаги ҳозирги даромади етарли эмас. Ўз ишини бошлаган биргина мигрант иши юришиб кетишига ва яна мамлакатдан чиқиб кетмаслигига умид қилмоқда.

Ишчи кучи миграциясининг асосий сабаблари сақланиб қолаётганлиги, яъни муносиб иш ҳақи тўланадиган иш ўринларининг йўқлиги ва чет элларда иши учун кўпроқ ҳақ олиш имконият билан бирга, мигрантларда ўз юртини ташлаб кетиши истаги сақланиб қолиши эҳтимоли бор. Жамият ва ҳукуматнинг вазифаси Ўзбекистонда иқтисодий истиқболларни яхшилаш, шунингдек мигрантларга улар жўнаб кетаётганида ва қайтиб келганида ҳимоя ва ёрдам кўрсатишдан иборат.

COVID-19 пандемияси туфайли ҳуқуқлари етарли даражада ҳимояланмаган ва кўпинча бузиладиган мигрантларнинг ҳимоясизлиги таъкидланади. Қўшимча муаммолар тўсатдан иш ўринларининг йўқотилиши ва сафарларнинг таъқиқланиши туфайли вужудга келди. Ҳозирги вазият чет эллардаги мигрантларга ва мамлакатда уларнинг реинтеграциясига янада кенг ёрдам кўрсатилиши заруриятдан далолат беради.

1. Мигрантлардан олинган жавоблар шундан далолат берадики, одатда уларнинг ҳуқуқларини суистеъмол қилиниши улар ўз паспортларини ўзларида сақламасликлари, ноқонуний меҳнат қилишлари ёки муаммолардан хабардор эмаслиги учун уларга тайёр эмаслиги билан изоҳланади. Бир томондан, хабардорликнинг оширилиши ва айниқса қишлоқ аҳолиси ўртасида маълумотларнинг тарқатилиши пухтароқ тайёргарлик кўришга ёрдам бериши мумкин. Иккинчи томондан, ҳукумат ва ноҳукумат ташкилотлари мигрантлар у ёки бу муаммога дуч келганда мигрантларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишда янада фаол роль ўйнаши мумкин.